

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ, ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ

Повсякдення російсько-української війни: усна історія

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.024>
УДК 94:355.01:[327:341.324](470:477.51)“2022/...”

**«...АБИ ТІЛЬКИ ДОЧЕКАТИСЯ ПЕРЕМОГИ»:
РОЗПОВІДЬ МЕШКАНКИ с. ШЕСТОВИЦЯ
НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПРО ПОДІЇ ОКУПАЦІЇ**
Інтерв'ю записала та підготувала до друку О. Боряк

Мета — представити оповідь мешканки с. Шестовиця на Чернігівщині (розташоване за 20 км від обласного центру) про реалії окупації населеного пункту військами РФ, обґрунтувати не тільки доцільність, але й нагальну потребу проведення глибинних інтерв'ю з тими, хто став свідком російського вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. Для досягнення поставленої мети було використано **метод** нарративного (з елементами глибинного) напівструктурованого інтерв'ю, де окрім загальної теми окреслювалося лише певне коло питань, водночас хід розмови залишався вільним, відкритим, з яскраво вираженими почуттями та емоціями респондентки. **Наукова новизна** полягає у запровадженні до наукового обігу нових фактів щодо життєдіяльності мешканців села під час бойових дій та окупації, їх стійкості, витривалості, поведінки загарбників тощо. **Висновки.** Вільна розповідь респондентки дозволяє виявити найбільш важливі змістові мотиви, що її конструюють. Попри свою суб'єктивність вони транслюють історичні факти, котрі в майбутньому можуть бути належним чином верифіковані масивом інших нарративів.

Ключові слова: *війна Росії проти України, усна історія, окупація, практики виживання, етнографічне інтерв'ю, Чернігівщина, с. Шестовиця.*

Цитування: «...аби тільки дочекатися перемоги»: Розповідь мешканки с. Шестовиця на Чернігівщині про події окупації (інтерв'ю записала та підготувала до друку О. Боряк). *Український історичний журнал.* 2024. № 4 (577). С. 24—39. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.024>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. *Українсь'кij історич'нij журнал.* 2024. № 4 (577)

Усноісторичний проект «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання» був започаткований групою дослідників у травні 2022 р. відразу після звільнення населених пунктів Чернігівщини. За час своєї реалізації він став майданчиком для апробації нової практики опитування в умовах війни, що триває. Цей досвід потребує особливої уваги, адже робота «в полі» відбувалася в обставинах травми, в якій перебували (можливо, досі перебувають) респондент чи респондентка. Передусім ідеться про такі наслідки бойових дій, як загибель або поранення рідних і близьких, страх за себе, членів родини, котрі опинилися на фронті чи у статусі внутрішньо переміщених осіб, знищення або пошкодження майна, переживання гострого емоційного стану (страху, злості, відчаю, безсилля, розгубленості). Водночас усе це, попри психологічну важкість вербалізації особистих історій, уживається із прагненням будь-що поділитися власним досвідом війни.

Треба віддати належне представникам академічної науки, але також і громадськості (це, зокрема, журналісти, правники, митці), які в довоєнний час працювали на різних майданчиках. Ситуація початку російсько-української війни миттєво налаштувала їх на документування передусім саме особистих досвідів, а отже пошуку нових підходів до фіксації, архівування та оприлюднення історії, що розгорталася на очах кожного. Свідчення цього — чимало зафіксованих дослідниками інтерв'ю, вже опублікованих як окремими збірками, так і у фахових виданнях [1, С. 41—43]. Вони сповнені болю, переживань, пошуків відповідей на багато питань, які залишаються відкритими. У цьому зв'язку не викликає сумніву, що заклик дослідниці з усної історії Г. Грінченко: «[...] ми самі як дослідники перебуваємо всередині дуже цікавого процесу, який мусимо вивчати у межах наукових стандартів максимально виважено та методологічно обґрунтовано» [2], з розумінням сприймається кожним, хто не захотів чекати «остаточного завершення минулого» (за Г. Грінченко) й узявся до роботи «по гарячих слідах». Безумовно, пріоритетними аспектами такої активності із записування стає напрацювання відповідного інструментарію, гарантування особистої безпеки як респондентів, так і записувачів.

Свідченням того, наскільки глибоко та відповідально ці питання опрацьовуються різними за фахом спеціалістами, об'єднаними метою документування війни, став, до прикладу, досвід правозахисного центру для військових «Принцип». Упродовж кількох місяців співробітники цієї громадської організації апробували метод, який назвали «мобільна етнографія». В умовах, коли інтерв'ю, вочевидь, могло виявитися неефективним, за допомогою смартфонів дистанційно, через месенджери, вони комунікували з пораненими та їхніми близькими [3]. Такий нестандартний підхід дозволив описати надзвичайно чутливий контекст повсякденного життя досліджуваної спільноти. Звернення до питань, що їх самі виконавці згаданого експериментального дослідження назвали «зануренням у щоденне життя поранених воїнів», видається показовим.

Власне, те саме завдання — розуміння життєдіяльності місцевого населення в повсякденності окупації або блокади, залежно від оперативної обстановки, сіл північно-західної частини Чернігівщини та обласного центру — стояло й перед учасниками та учасницями проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання». Щодо інструментарію, то виїзду у «чернігівське поле» передував етап ретельної розробки питальника, так само, як і супровідної документації, зокрема згоди респондентів на запис інтерв'ю, також паспортизації отриманого матеріалу, відзнятих (або отриманих від респондентів) фото- й відеозаписів, вирішення проблеми архівування набутих матеріалів, їх публікації тощо. Передвоєнний досвід роботи в «етнографічному полі», як ніколи раніше, став для учасників проекту у пригоді.

Принцип етнографічного інтерв'ю свого часу був запропонований та обґрунтований американським антропологом Дж.П. Спредлі (1933—1982 рр.). «Етнографію» він розглядав у контексті антропологічного дослідження культурних процесів та явищ. Фахівець сприймав кожну людину як носія культури, а отже у центрі уваги «етнографічного поля» пропонувалося тримати такі питання, як спосіб життєдіяльності особи, моделі її поведінки тощо: «Я хочу зрозуміти світ з вашої точки зору. Я хочу знати, що ви знаєте так, як ви це знаєте. Я хочу зрозуміти сенс вашого досвіду, ходити там, де ви ходите, відчувати речі такими, якими ви їх відчуваєте, пояснювати речі так, як ви би їх пояснювали. Ви станете моїм учителем і допоможете це зрозуміти?» [4, С. 34].

Саме завдяки тематичній етнографічній спрямованості нам удавалося, як тепер бачиться, в найменш травматичний спосіб разом із респондентами зануритись у важкі спогади про реалії війни. Нині, оцінюючи цей перший досвід, можемо обережно сказати, що найбільш прийнятним виявилось напівформалізоване (напівструктуроване, відкрите) інтерв'ю, яке спиралося на метод нарративного (з елементами глибинного) опитування. Респондентові була зрозумілою його загальна тема, внутрішньо в переважній більшості він був налаштований на відверту розповідь про недавні екстремальні події, що трапилися в його житті. Під час інтенсивного викладу спогадів у пам'яті респондента асоціативно спливали передусім ті епізоди, які представлялися для нього найважливішими. Це дозволяє, попри їх суб'єктивність, виявляти значущі для історії факти, зокрема щодо активних і пасивних методів спротиву ворогу, відваги місцевого населення, його здатності до самоорганізації, воєнних злочинів, «портрету» окупанта тощо. Не заперечуємо, що всі зафіксовані свідчення ще потребують перевірки, та розуміємо, що для цього потрібен час. Проте перші, справді «по гарячих слідах» зроблені записи, переконані, дають для цього необхідну емпірику. До слова, вона вже тепер може бути частково доповнена, а також верифікована завдяки 13, щоправда стислим (від 3 до 9 хв.) «Історіям свідків війни», записаним у Шестовиці у серпні 2022 — березні 2023 рр. в рамках проекту Музею «Голоси мирних» Фонду Ріната Ахметова [5].

Запропоноване нижче інтерв'ю є зразком відкритого викладу. В ньому час-то звучатиме мотив «першенства»: перший колективний поклик душі зібрати речі для ЗСУ в перший же день війни; перша «зустріч» із російською ракетою; перша розмова з ворогом і проста жіноча наївність та невіра в його дикунство, а слідом — миттєве розуміння окупанта, його ненависті до українців та здатності вбивати. Доволі розлога, емоційна оповідь, насичена начебто занадто дрібними деталями. Проте у сукупності вони складаються в образ обпаленої «чернігівської Чернобаївки» (так назвали село Шестовицю через десятки одиниць ворожої техніки, знищеної на його вулицях) із мужніми, добрими, гідними, готовими до спротиву людьми.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. “Ya boialasia, shcho yakshcho pershu mene vbiut, to khto bude batku yisty varyty”: Rozpovid meshkanky s. Polissia na Chernihivshchyni pro zhyttia v okupatsii (interviu zapysav ta pidhotuvav do druku O. Vasianovych). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2024. 2 (575): 39-55. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.039> [in Ukrainian].
[«Я боялася, що якщо першу мене вб'ють, то хто буде батьку їсти варити»: Розповідь мешканки с. Полісся на Чернігівщині про життя в окупації (інтерв'ю записав та підготував до друку О. Васянович). *Український історичний журнал*. 2024. № 2 (575). С. 39—55. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.039> (дата звернення: 26.05.2024)].
2. Pecherskyi, A. Usna istoriia nezavershenoi viiny tse nasampered pytannia etyky i metodolohii — Helinada Hrinchenko. 12.10.2023. *ArmiiaInform*. URL: https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-viiny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/?fbclid=IwAR1Bs2pgGHCz9yM8bcy-WbDdvT1KpRraOOsAzCg-do-iAztLQ_mY_sGNQQGw [in Ukrainian].
[Печерський А. Усна історія незавершеної війни це насамперед питання етики й методології — Гелінада Грінченко. 12.10.2023. *АрміяInform*. URL: https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-viiny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/?fbclid=IwAR1Bs2pgGHCz9yM8bcy-WbDdvT1KpRraOOsAzCg-do-iAztLQ_mY_sGNQQGw (дата звернення: 26.05.2024)].
3. Vid poranennia do povernennia: Etnohrafichne doslidzhennia shliakhu veteraniv ta yikhnikh blyzkykh. Tina Polek, Yevhen Lysenko, Oleksii Moskalenko, Denys Sultanhaliev, Liubov Halan; za zah. red. L. Halan, D. Sultanhalieva. Kyiv, 2023. URL: <https://www.pryncyp.com/analytics/vid-poranennya-do-povernennya-etnografichne-doslidzhennya-shlyahu-veteraniv-ta-yihnikh-blyzkykh/> [in Ukrainian].
[Від поранення до повернення: Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких. Тіна Полек, Євген Лисенко, Олексій Москаленко, Денис Султангалієв, Любов Галан; за заг. ред. Л. Галан, Д. Султангалієва. Київ, 2023. 139 с. URL: <https://www.pryncyp.com/analytics/vid-poranennya-do-povernennya-etnografichne-doslidzhennya-shlyahu-veteraniv-ta-yihnikh-blyzkykh/> (дата звернення: 26.05.2024)].
4. Spradley, J.P. The Ethnographic Interview. Holt, Rinehart and Winston, 1979. 247 p. URL: https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/262424/mod_resource/content/1/James%20P.%20Spradley%20-%20The%20Ethnographic%20Interview-Harcourt%2C%20Brace%2C%20Jovanovich%20%281979%29%20%281%29.pdf (дата звернення: 26.05.2024).

5. Mistse podii: Shestovytsia. Katchoriia: Istoriia myrnykh. Muzei "Holosy myrnykh" Fondu Rinata Akhmetova. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/>; <https://civilvoicesmuseum.org/archive?filter=1&cities=906> [in Ukrainian].
[Місце подій: Шестовиця. Категорія: Історія мирних. Музей «Голоси мирних» Фонду Ріната Ахметова. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/archive?filter=1&cities=906> (дата звернення: 26.05.2024)].

Олена БОРЯК

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу етнології,
Державний науковий центр захисту культурної спадщини
від техногенних катастроф (Київ, Україна)
olena.boriak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9873-6088>

Olena BORIAK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Senior Research Fellow at the Department of Ethnology,
State Scientific Center for Protection
of Cultural Heritage against Technogenic Disasters (Kyiv, Ukraine)

olena.boriak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9873-6088>

* * *

Н.: ...Все добре буде, ніж би війни не було. Скільки років вже війни пройшло, і ще вони (росіяни — *О. Б.*) згадують. І вони товчуть оцю тему. Одне і те саме. А як де 9-те, День перемоги, як-то кажуть, приходить... Вони ж стоять і плачуть. Так подивишся вже на їх... Ну, чого ви плачете? Життя продовжується. А тепер ми це повторюємо. Те саме. Те саме повторюємо... Ми тільки чекаємо бистріше перемоги і щоб більше цього не повторилося.

О. Б.: *От, ще січень 22-го року, вже по телебаченню якісь розмови, якісь політичні шоу, буде війна — не буде війна... От що ви думали у цей момент?*

Н.: Не вірила я до останньої хвилини. Мені був дзвінок від дітей, які конкретно вже знали, так працюють: «Мамо, підготується, збери документи, мамо, виїжайте». Як я покину? Село вже працювало. [Я] серед жителів села, як я можу покинуть? А потім ще ж сім'я і господарство.

О. Б.: *У вас велика сім'я?*

Н.: Ми удвох з чоловіком даний час ми живемо. І тоді були двоє, так. І в окупації сиділи вдвох, діти пороз'їжались, у кожного свої сім'ї, у кожного своя робота. Ну, і що ви думаете? Не вірила! І ще й збирала. Речі на роботі пакувала, бо вже 26-го війна почалася у нас, а не 24 лютого. 26 лютого ми ще зібрали речі, дали клік. У нас така є група села Шестовиця, дала клік: «Давайте речі теплі для наших Збройних сил». Звезли продукти, люди несли, що могли. Даже за свої кошти купляли. Тушонку, згущонку, балики, ковбаси. Ми це все в нашому старостинському окрузі пакували.

О. Б.: А де саме ви пакували?

Н.: У старостинському окрузі.

О. Б.: У когось удома чи в Будинку культури?

Н.: Це сільська рада. Тепер вже називається старостинський округ. Сказали, щоб несли все. Вони до нас усе приносили: і крупи, і консервацію, і картоплю, і цибулю, ну, хто що мог, все-все-все. Ми спакували такі необхідні речі, теплі речі, нас дві машини спакували: я з чоловіком і ще під'їхали одна сім'я, тоже привезли. Дуже багато допомогли нам із ліками. І ми поїхали, в нас на пункт, куди звозили це, в наші ОТГ. Всі звозили, і ми туди. Ми не надіялися, що до нас дійдуть.

О. Б.: Я хотіла уточнити, це була ваша ініціатива щось робити?

Н.: Наша, ми знали, що в нас уже тероборона, ми знали, що вже в нас там охороняють Чернігів. Просто був клік душі. І що тут нам треба робити? Треба якось захищати, допомагати. І ми відвезли. Як коли вже верталися назад... Летіла... Я так думаю, що то летіла ракета. Там, як знаходилися ще наші хлопці на виїзді, охороняли, як-то кажуть, вже ж чекали, напевно ж, їх. Кричить: «Жіночка!». І вони їм крикнули: «Воздух!». І на нас: «Жіночка, ложиться!». Я вийшла, стою, дивлюсь на небо. Щось летить. А що летить? Я не знала. У ту хвилину я не знала, що. Стала і дивлюся, куди ж воно полетить. Він каже: «Бігом ложиться!». Я прямо з солдатами, як-то кажуть, з хлопцями, ледь перележала. «Тепер, — каже, — вставайте і бистренько тікайте, тому що війна розпочалася». І ще, я думаю: «Да яка може бути війна?!». Да це так, знаєте: «Трохи полетає, да заспокоїться, день, два — і все закінчиться». Так як наші «брати» називає (плаче) казали: «Ми за день, за два все вирішимо». І я чогось думала: «За день, за два, і ми це все вирішимо, і все закінчиться».

Приїхали ми у село. Дивлюсь, уже черга велика до магазину, вже посіялась паніка. Беруть хто крупи, хто сіль, хто туалетну бумагу — що було у магазині. Я ще зайшла і кажу: «Розходьтесь, люди, скупилась і розходьтесь. І вже, як-то кажуть, по вулицям менш (ходить — О. Б.). Як-то кажуть, ну, застерігайте себе. Напевно, розпочалася війна».

А сама додому приїхала. Чоловік каже: «Ти пішла б в магазин теж, ти не маєш ні солі, ні спічок, ні запасу, нічого». Я зайшла в магазин, встала в чергу, взяла коробочку спічек, взяла пачку солі. Мені шепче продавщиця, каже: «Беруть упаковками». Я кажу: «Хай інші візьмуть». Кульочок муки, буханку хліба, думаю: «На два — три дні хватить. Хватить. Хай другим буде». Аж тоді, як засіли, так не було вже ні-чо-го. Це коробочка спічек — тут почеркаєш. Сіль тая, як кажуть, газ, свет потух... В холодильнику трошки було, як-то кажуть, продуктів. Ягоди потекли. Тече печонка, тече там трохи було м'яса. Роздала сусідам сало. Печінка... У нас беременна жінка була, зайшов там один, попросив молочки. Я роздавала молоко, бо якраз корівка розтелилася: «Беріть, нате (бутилками оцими 6-літровими), беріть, беріть, беріть». Тоді кажу: «Дивіться, в мене ціле ведро пластмасове, печінка тут». Він каже: «Давай я віднесу». А вже були прильоти, вже гуло, стріляло, як-то кажуть...

Я кажу: «Якщо зможеш», — бо вона на другому краї беременна була. Беременна, вагітна, вірніше. Як правильно по-українськи... Як можу, так і кажу. Ну, і відніс. Він казав, що «я однесу». Бо там тоже були і дітки маленькі, і сама (жінка — *О. Б.*) на великому (терміні — *О. Б.*). Вона і родила во время ж окупації. Кажу: «Неси». Кому треба, тому неси. Тому кусок сала, тому то. Тоді думаю, дай же присолю собі ж, хоч у банку. Присолила. Потім розкрила, теж роздала (*сміється*). Бо не думали, не думали, запасів не було. Ну, картопля була, давала картошку, давала цибулю, давала морковку. Ну, такі були... Багато ж поприїжало. Чернігів думав, що в нас тут буде затишшя. Чернігів — усі діти приїхали до бабусь, до матусь (*плаче*), внуків, всі приїхали, може, все до нас у село. А получилось — ми засіли. І в кого ж є продукти, а який же городський — ще ж і немає. Ну, дружно було, дуже дружно. Дуже вулиця наша дружна. Не знаю, як тут на окраїнах було. Ну, по нашій вулиці! Ділилися всім. Потім до нас завезли... Тоже, случайно віз чоловік макарони. Кажуть, дев'ять тон. У нього була фура така загружена. І вже ж мост взорвали, вже не можна було (проїхати — *О. Б.*). Він заїхав сюди. Теж тут його родина і теща жила, і, як-то кажуть, сестра тут, жінка з нашого села його. Поставили у дворі ж цю машину. Наших ці макарони спасали. Хліба не було. Брали люди мішками макарони, давав він. У кого нема коштів, давав і так. Бо знав все село, знаємо всі його, знаємо ми, дякуємо йому велике. І що ви думаєте? Ми навчилися з макаронів хліб пекти. У кого грубка на вулиці — робили. У мене піч, українська піч, не викинули. А їсти не хотілося, чесно казати. Прийшла до мене сусідка, бо до неї приїхало аж до 11 чоловік. І за молочкою. Кажу: «Бери кисляк, і сироватку, і молоко, бери». Вона каже, що «латки печу, поки мука вже є, латки печу — їдять! Стреси такі получають, — каже, — гору напечу — з'їдають, гору напечу — з'їдають». Кажу: «Бери, печи, хай їдять». А ми сидим з чоловіком — не їмо. Ми тоді як вийшли, я була на 10 кілограм похудала, чоловік тоже, і кажуть на мене, кажуть: «Ти чого чоловіка не кормила?». — «А ми не хотіли їсти!». Тому що я знаю, одно дитя десь бігає, друге сидить у Чернігові, не вспіли до мене приїхати. І сиділи теж 21 день, зв'язку з ними не було. Які нерви, яка їда?! Як я не знаю, чи вони там хоч поїли що-небудь... Так сидиш, можеш і у погреб піти. Є і консервація, є якоїсь картошки, можна ж і напекти щось, і зробити. Було що їсти такого. Хай там хліба не було. Хай там сахару не було, цукру, так кажуть. Ну, можна було шото взяти і з'їсти. А що вони в городі, як не вискочать, не куплять в магазині, що вони можуть? Це все нерви з'їдало нас весь [час]. Ну, то було добре, легше було. Вже я набрала віс (вагу — *О. Б.*), і знову назад вернувся.

О. Б.: Скажіть, як ви пекли цей хліб із макаронів?

Н.: З макаронів? Замочували водою, щоб так тільки покрила.

О. Б.: Вони довгі були? Чи такі короткі?

Н.: У кого які були. Всякі різні у нього в машині були. І обрізані, і кругленькі були. Кому який мішок достався.

О. Б.: Макарони в мішках були чи розфасовані?

Н.: Прямо в мішках. І брали люди всі мішками. У кого велика сім'я, так і по п'ять мішків брали. «А, — кажуть, — куди нам дівати макарони?». Бо ще залишилися.

О. Б.: Скільки там? Кілограм тридцять? Скільки там у мішку?

Н.: Ну, двадцять п'ять. Двадцять п'ять. Так, мішок такий добрий. Ну, і ви думаєте що — замочували. Він набухав так усе рази, так тісто получалося. І латки люди пекли. Сіль додавали. У кого є сіль. Сода була. У кого яєчка — додавали. У якого олійка була. Туди усипали. Ну, і воно ж... Посадиш уже в каструльки, в якусь сковородачку. В мене — я в піч садила. Піднімаються (*замріяно*), корочка береться, молочко є. Та жіночка, що мені принесла, каже: «У мене нема печі, будемо пекти». — «Давай, неси, неси». Принесла, попекли. Боже, як ми раді були тому хлібу! Корка засмажена...

О. Б.: Ну, це ж пшеничне борошно...

Н.: Так, так, так. Казали ще на початку, що пересівали, була мука, можна сказати, комбікорми. Пересівали, і такий даже пекли хліб. Хто міг, як виживав. Ну, вижили. Я ж кажу, що вижили [...]. Я і варіння роздавала, як-то кажуть. Ну, консервацію давала. Особливо в мене йшли в хід огірки.

О. Б.: Це квашення?

Н.: Так. Закриті. Отаку шестилітрову бутилку. Рецепт я вже тут дала на пів села. Вже багато хто ним користується і дякують. Приїхали даже з Миколаївської області, хотіли в нас пересидіть війну, аж їх застало тут. І діток було четверко. І кажуть: «Так люблять ваші гурки!». Я кажу: «Так бери». На чоловіка кажу: «Винось!». Він дає: «Беріть, їжте. В мене, — кажу, — є вони. Дасть Бог, родять, будемо знов закривати». Огірки роздавала шестилітровими бутелями [...].

О. Б.: Скажіть, як окупанти заходили? Це поки що лише літало, так?

Н.: Літало. На роботі все закрила. Ну, взяла ж додому ноутбук, документи, печать, ухватила все. Іду ж. Летить — присідаю. Дійшли ми додому, я ж там якраз вже поклала роботи, недалеко в центрі живу. Перед цим сказали, що нема в селі нікого (ЗСУ — О. Б.). Наші за село відійшли, тому що знали, що якби були вони, наше село б потерпіло. Танки йдуть. Я кажу: «О, — казали, — вийдуть, аж тут вертаються». Наші, так? Думала, наші танки. І ми йдемо. Я йду з чоловіком зустрічати. Танки йдуть, танки йдуть, танки йдуть... Дивлюсь, буква «о». Зарисований «зет» той і «о». І оце ж телефон у мене в руці, люди вже дзвонять: «А хто це, що це за танки?». А я кажу: «Білоруси. Буква “о”. Сидіть по дворам, нікуди не виходьте!». А сама вже нікуди не йду. Стою, чекаю. Вони ж вже йдуть і минають мене, і заходять вже ж, правда. Ну, то (*нозіхає*) чисто рускі, високі такі. Ілі білоруси. Тому що видно якісь... При формі, рації і усе [...]. Тут ранений був. Бо приїхала машина з Хресту, така вже спеціалізована їх машина, і там він був вже ранений. І ранений, я думаю, там не звичайний солдат. Бо хто б там шукав для звичайних солдатів, які гинуть теж. А був якийсь їхній керіводящий, як-то кажуть, керівник якийсь. Ну, і ви думаєте, я кажу: «Нема у нас

лікарні». Так, звертаються, розмовляють. І танки стоять, танки минають нас. Тоді вони, якщо нема в нас, ні медпункта в нас нема, ні врача немає. Дійсно, в нас нема врача. «А хірурга взагалі, — кажу, — нема». А вони: «Так ето що ж нам робити?». А я так наївно ще й кажу: «А ви б це б, — кажу, — здалися б у палон, і там би вас полікували б, і допомогу оказали б». І така наївна стаю з ними, розмовляю сміливо. Вони на мене так оглянули. Тоді чоловік до мене прийшов і, як-то кажуть, куми мої підійшли. І вже ж давай з ними...

О. Б.: Російською мовою з ними говорили, так?

Н.: Ми старалися також ламаною розмовляти, бо ми ж якось живемо недалеко від Білорусі. «Пішов-пашов», така ж ламана теж. Вони нас розуміли. І вони питають: «Що це за станиця?». «Деревня», по-вашому — це обичне село». «Не може бути!». І по-руські: «Не может быть — у вас і асфальт, у вас і всьо...». А мой чоловік каже, що, так, «в нас і газ, і в нас і світ, у нас усе...». І вони так в безумії, і не вірили, що це: «Який гóрод?», — вони просто питають. «Який город? Город який?». А ми кажемо: «Ні, це село, це село». Доказуємо їм, що село, — вони нам не повірили. Ну, як вони (танки — *О. Б.*) почали розворачуватися, [...] вони так нам сказали, що мій же (чоловік — *О. Б.*) вже підійшов, каже: «Хлопці, ви звідсіля не вийдете». Так сміло сказав: «Хлопці, ви звідсіля не вийдете». А він каже: «Батько, не переживай. Ми день — два тут ось побудемо і уйдемо». А я кажу: «Ви ж приїхали з тої сторони, із сторони Гомеля, Білорусі. Так вертайтесь туди! Звідки прийшли — туди і вертайтесь! Тут нема нікого. Тут діти і старики. Тут нема нікого. Тут село маленьке. Шо вам тут робить? Ви нам, будь ласка (а вони як розворачувалися, ту зупинку першу, як ви приїжджали, зламали), ви нам пошкодили». Ну, я кажу: «Пошкодили!». Вони кажуть: «Вибачайте». Я кажу: «Їдьте, ми відремонтуємо, тільки їдьте». І так розмовляли, розмовляли. А ззаді другий танк розворачується, йому нада дорога. І перещолькують (автомат — *О. Б.*), на нас наводять. Ну, й каже: «Подимайте руки». Я не підняла, я так стою у безумію в такому, думаю: «Як це вони будуть в мирне населення стрілять?». А він і каже: «Пішли отсюда!». По-простому послали. «Бо буду щас стрілять». Тоді трошки у мене нос, як-то кажуть, запрацював. Я на цих людей [подивилась] і сама кажу: «Все-все-все, нема тут мови. Пішли, пішли, пішли». Хлопців у плечі, кажу: «Ідьомте, ідьомте, ідьомте». А вони в нас уже, ото ж Будинок культури в центрі, от так розворачиваються, до огорожі, ми ж так підходимо, він вже їде, бо з цим танком не розминуться, що там того... Ми вже так постояли, він проминув, кажу: «Все, мови нема».

О. Б.: Як вони були вдягнені? Нормальна форма в них була?

Н.: Ні. Оце по нас їхали отеті... Тепер ми вже знаєм, що були у нас башкирці, туйнці, чи як їх там — узкоглазі. Оці на нас перевели, перещолькнули. І ось така лють, ці очі, який з танка сидів на мене дивився, такий, розуміє, усміхнений, такий, як от по-руські чи як по-якомусь іншому, призірає нас. З пренебреженням на нас дивився. Думає, що ви тут стоїте, як-то кажуть, і нам лапутаєте. Ну, я тоді вже зрозуміла, що це вже приїхали серйозніе...

О. Б.: У них була військова форма?

Н.: Була військова. Потім уже, тоді, що ж вони сиділи — герої на танках з оружьем, що там можна сказати. Потім уже вони... Нікуди не виїхали, а почали за нашими спинами (заселятися — *О. Б.*). Дивилися, де будинок, бачили, що там ніхто не перебуває, заїжджали в горіди. Танки ламали (паркани — *О. Б.*). Розмістилися всі в селі, потрошили, позаєжали. І стояли, і оточили все наше село. І снайпери на кришах сиділи, це тепер вже ми, а не тоді, узнавали. Бо мені треба було ще трохи пізніше, коли нам дозволили за водою ходити. А то ж ми сиділи без води, світ потух, а в нас же водопровод. (Зникло світло — *О. Б.*) через три дні. Як вони зайшли, через три дні.

О. Б.: А що було? Вони щось підірвали?

Н.: Тут їх як рванули, і газопровод вже тут порушився. Тут стояла колона [...]. Тут стояла колона. Ось на цій вулиці. Бачите, як вони красиво стали? Тут будинки, тут будинки. І вони ставили на цій узкій дорозі свою всю техніку, яке там було. І горюче в них було, і все було. Ну, у нас люди тоже працювали. Дали координати. І це був прильот наших. Їх тут, як-то кажуть, накрили. Ну, воно получилось тим, що було тут багато горючого в їх, і спалахнуло полум'я, і пішла вся вулиця горить, і, звичайно, всі будинки. Оце тільки було одно, що погано. І вони тут погинули. Ну, багато же ж, кажу, що за цього нас пострадало, 12 будинків у нас тут пошкоджено [...]. Це (вулиця — *О. Б.*) Колективна і повернуть — там Садова теж. Ну, там самі спалили. Вони ж не розуміли. Газовий котлол. Вони ж не знали. Там даже тоже жили, так тріски ламали, підпалювали котлол. Ну, це ж, якби був газ у той час, це ж би летіли їхні клоччя, і будинки б летіли. А так, як уже ж порушили, у нас газ уже перекрився. До цього газу доступу не було, електрики не було. Так вони тоже так жили, як і ми, у темноті і всьому. Кастри палили. І вони так само, напевно, брали (чим розпалювати — *О. Б.*), бо багато ж валялося после їх уходу, вони на кострах же варили. І ми ж так само присвоїлися. У кого, я ж кажу, була пічка, в пічці варили. Хоча, зазвичай, ще по первих днях боялися і топить, бо думаю, зараз дим поїде з труби, побачать, що топиться. Нас виженуть і прийде в тепло. Хоча такі були случаи, заходили тут по країні [...]. Там жіночка теж. Так, їх виселили в один будинок, а самі жили, що хотіли — те й робили.

О. Б.: А зв'язок був?

Н.: Все зникло. Телефони розрядилися. У когось ще були машини, так з акумуляторів підзаряджали.

О. Б.: А ви як?

Н.: А в мене був зв'язок з-за того, що прийшли до нас перевіряти телефон, ходили вони по кожному двору. А я ще працювала своїм телефоном, [...] давали інформацію [...]. Так само ж трошки були зв'язки ЗСУ.

О. Б.: А про що інформація? Що ви могли дати?

Н.: Яка обстановка в селі [...]. Небезпека була. Мене запеленговали. Мій телефон запеленговали. Підїхала машина, мій чоловік виглянув у вікно. З цією

антенною ж. І ми фортку прімкнули ж вже. Доброжелателі нам не потрібні, щоб заходили, хоча це для них не перешкода. Автомати, все... І я саме по телефону давала трохи, бо в мене зв'язок з ЗСУ, про мост вони питали, як там, що, да в селі обстановка. Скільки танків стоїть.

О. Б.: А ви рахували їх?

Н.: Рахували. Рахували, повідомляли.

О. Б.: Як це відбувалося? Ви виходили на вулицю?

Н.: Запитання було, по яку адресу, у них же мабуть карти є, по яку адресу стоїть техніка. Я сказала. Я знаю село, знаю адресу. Я сказала, по яку адресу, які вулиці.

О. Б.: Тобто ви все ж таки виходили, дивилися?

Н.: Виходили ми, трохи виходили, трохи мені телефонували наші люди, ще зв'язок був, ще ми були дурні може, чи наївні, ще ми небезпеки не чувували. Ще мені телефонують, кажуть, мол: «Воно вже магазини наші зривають танками, граблять і все». А я їй кажу, ще вибігала на вулицю, і вони кала двара були, і ще кажу: «Що це за мародьорство?! Ви нас приїхали захищати, а що це ви робите?»; Ну, один, правда, як-то кажуть, божественний попався. Каже: «В сім'ї не без урода. Ми не знаємо». Ще нам розповів, що ми попали під обстріл, ми тут багато друг друга не знаємо, ми пробивалися на Київ. Ну, бачимо, що мост... Вже ж вони понялі, що мост сорваний, і вони так крутилися, так крутилися в нашому селі. І зрозуміли, що нада їм тут окопуватись, бо і ходу назад їм не було, і вперед їм уже нема. Бо там тож стояла та сторона ж, там наші стояли ЗСУ. І обстріли йшли. Вони на Чернігав стріляли, і на сусіднє село, там же через міст Іванівка, Ягідне, вони туди. А там же тож наші давали їм відповідь. І ми оце так, як-то кажуть, хазяйство, нада ж вийти. Так отак, вийдеш до хліва, хочеш дати, а тут летить з цьой сторони, а тут така зустрічка. І отак-от як заяц стрибаєш отак, ну, вже... Як-то кажуть, чотири дні було дуже важко, першу неділю було важко. А тоді ми вже знаємо, коли в їх... Я ж кажу, обід, затишки, коли будуть стрілять — ноччю, під утро дуже вони, «савушки» тут стріляли, стріляли. А потом чую, «савушка» одна затихла. «Наші попали!» — кажу. «Ура!». Це для нас радість була. Молодці хлопці, молодці! А тоді ж вони почали що робити? Вони отут на фермі, — це ж хотілося ще на ферму вас туди привезти, — їх штаб був. І там же «савушки» були. І вони ж оце виїжали десь з цього краю і це ж бомбили ж туди, на Чернігів. Так вони оце так — стрельнуть уже і перебігають, як зайці, щоб не поймають, вже ж одного захаркатів, як-то кажуть, вже, «хлоп-хлоп-хлоп», вже і все, кажу: «О, слава Богу!». Так почали перебігати — «бух-бух» — і тікати, і перескакують, і перескакують. Вже, кажу: «О, трохи вже навчилися воевати».

Ну, можна сказати, прийшли солдати, як ви запитали мене, в чому вони були одеті. Бо вони вже ж по селу ходили, смільчаки такі, з автоматами. І ходили в чоботах резинових, оці ж башкірці, оце ж еті маленькі такі ростом, обув така їх маленька, і кеди в них там були. Зовсім армія не належить. А танк, я ще замітила, ми ще ж були їх пофотографували, ну, та жіночка, яка... Я так кажу: «Давай знімай, поки ще не розрядився». Ну, в неї дитинка, — удалила, наче

побоялася. Бо вони почали по дворам ходити телефони (шукати — *О. Б.*). І вона удалила, і телефон заховала. Тому що, ну, кажен же хоче... Небезпечно ризикувати. Танки, я як подивилася, були нові танки, були такі... А то їхав — гусениця так «трик-трик». Думаю: «Боже, з мусорки якоїсь вони взяли». Ось така техніка в них була. Їх просто кинули. Я не знаю, вони такі були чи впевнені, що тут прокатаються, поїздять і все буде їхнє. Ну, не так-то тут було. Так їм би треба переказати: «Ми непереможні! Ми непереможні!». Хай вони про нас що хочуть кажуть. Наша нація, наша сильна нація.

Ми витерпіли морози і вони мерзли. Ну, ми тоже витерпіли, тому що морози вдарили. А чого так морози вдарили? А воно ж, як-то кажуть, весна. А вони такі морози... Що вони робили, як холодно було? Повідбирали в людей, дуже багато в кого є бензопили. І вже ж тоді вийшли з села. Вийшли вони з села. І по окружності нашого села, там у лісі, строїли бліндажі. Там такі бліндажі, я кажу, чи вони там збиралися чи зімуть, чи літуть. Казали, що по метров шість діною. І такі доміки, як-то кажуть, поробили тільки норами. Наші дачі люди строять, обживаються, за кордон їздять, приїжають із машинами, приїжають, як-то кажуть, обживаються, бо не леняться, трудяться люди наші і в селі, і їдуть, виїжджають за кордон. І хочуть жити, і краще, щоб і дітям було, і собі. А вони в нори, в нори ховалися, ховалися, як щурі. По-другому не можуть.

О. Б.: Вони силою забирали одяг?

Н.: Самі заходили. До нас заходили за телефон. Це ж телефон запеленгували. Чоловік у вікно подивився, каже: «Відключай, відключай!», бо ще він в мене трохи працював. Я його відключила і, ви знаєте, так кинула, що я довго шукала. А у чоловіка був кнопочний телефон, він у кармані, і пішов. Ну, вже він в його не працював. Розрядився. Восім чоловік! Помімо цієї машини ще восім чоловік стояло коло двора, і автоматом вже стукають у фіртку, яка закрита ж була. Він: «Я піду», — каже. Я: «Ой, не йди». «Так все одно, — каже, — шас переріжуть, ще хуже зроблять. Піду, а ти хавай». Ну, я вже кинула той телефон і сижу так за угол хати, стою ж і прислухаюся ж. Аж він вийшов і каже (чоловіку — *О. Б.*): «У вас десь тут сотий працює в селі, ми шукаємо». Він (росіянин — *О. Б.*) каже: «Покажіть свій телефон». Він (чоловік — *О. Б.*) оце з кармана потяг. «А другий?». — «Нема в мене більш ніякого». Він надіявся, що я вже заховаю. Надія була, щоб вони не зайшли. Якби зайшли, вони б усе знайшли. Це Бог одвернув, я не знаю... Ну, вони подивились — дійсно. Телефон же нічого. Він каже: «Ну, що ви побачите, як, — він вже каже, — світла нема, нічю нема, зарядить нема, нема нігде нічого». Ну, і тоді вони питають: «У вас тут були, мол, солдати чи не були?». Він каже: «Нікого в нас тут не було». Ну, вони хотя там замітили, що окопи ж були, ну, то такеє. Ми стояли на своєму, що в нас чисте село, щоб не дай Бог не хадили по погребях. І не стізали, як-то кажуть, народ, бо вони ж тоді солдатів би шукали. Нема нікого в нас, нема нікого! Тута мирне населення. «Ви ж прийшли...», а ми вже такі вже смелі... Чи він то в стресі, він такий: «Ви ж прийшли нас захищати, а від чого тока ви захищаєте? Світла нема ось, газу нема, води нема». — «Це не ми, це ваші». — «Да ні, — каже, — на-

ших тут вже немає. Ви ж тут прийшли нас захищати. І ви ж, хлопці, — каже, — не надійтеся, що вас тут будуть із цвітами, квітами зустрічати. Це вам не Донбас, це вам не... Тут, — каже, — вас ніхто не буде зустрічати». Я тоді казала йому, що... Я не знаю, ми так сміло говорили, ну, і будемо і даліше говорити. Тоді він запитав: «Велика в вас сім'я?». Каже: «Да, в мене єсть і дружина, і внуки, і син, єсть і дочка». Ну, я кажу: «Якби зайшли, їх вже нема у нас рядом». — «Це ж так, ми сидимо, вже тепер, — він каже, — що, ну...». Він же попитав, «велика сім'я є», я розказав, яка в мене сім'я. «Ми не одинокі, у нас є (діти — *О. Б.*), а ми пенсіонери, ми вдома». — «А де ваші діти?» — «Хай, — каже, — запитали, я би сказав, що пороз'їжджалися, а ми вдвох». Ну, тоді вже ж: «А є у вас махра?». Оце ходили, вони тоді вже питали махру і водку. Він каже: «Нема в нас, хлопці, і вам не совітую. Я колись у дитинстві, — каже, — покурив, так у мене отак дерева покрутились, покрутились» (*посміхається*).

О. Б.: Що, так і сказали?

Н.: Да, вони ще стояли, тоже ж улюбалися, бо були больш такі, ну, еті, не оціі ж... Ну, я ж казала, рускіє чи білоруси то були. Більше так розмовляли спокійно. А тоді каже: «А ви нас боїтеся?». А він (чоловік — *О. Б.*): «Так, — каже, — стою на їх, дивлюся да й кажу: “Так, хлопці, ви стоїте з автоматами, от щоб ви? Давайте я стану з оружием, а ви без нічого — будете мене бояться?”». Вони поулюбалися. «Да, — каже, — ви правду кажете». — «Ну, так-от і я ж, — каже, — стою, розмовляю з вами і боюся. Я ж не знаю, з чим ви прийшли». Ну, порозмовляли, порозмовляли і сказали, що ми телефони провіряємо. Більше нічого не спитали, за махру запитали — нема. Ну, і пішли далі до інших сусідів. Він заходить, а я кажу: «А якби зайшли?». А він (чоловік — *О. Б.*): «Ти телефон заховала?». Кажу: «Він вже в мене теж погас, відключився». І так без уваги, і вже його не беру, і тиждень, і два вже ж проходить, бо, дійсно, вже в мене він погас. А тоді ж, думаю, треба ж десь, вже ж трошки вони відійшли, так треба ж десь подзарядити і все. Ні, вже не було не зарядки, нічого, вже 21-й день в мене зв'язку з дітьми не було. Це була одна тривога. Діти теж переживали. Ну, да, нема зв'язку. Чи ми живі, чи зболіли, так як-то кажуть... Пережили, зустрілися вже після окупації, це радості, сльози були, всі живі-здорові, надіємося, що і будемо живі-здорові [...].

У перше дні ми сиділи в підвалі у свого кума і нас там збралося, всі просяться, бо він (кум — *О. Б.*) молодець, картошку накрив, коври які, кортонки, все таке, все позаносив, тюки соломи понакладавав, і був теплий погріб. А тоді попросилася одна сім'я, дитинка, полтора годика. Там нас 17 чоловік! І вже тесно. Я кажу: «Йдемо у свій погріб. Ми вже з тобою вдвох». Нам незручно, тому що там дівчара і три сім'ї, у кожного діти. І ми перейшли у свій погріб, який сирий, холодний. І я остаточно чую, я заболіваю температурою. Таблеток, яких в нас не було, ніхто не запасав, ліків ніяких не було. А які були ліки, ми всі спакували на ЗСУ, одвезли. Ми ж не думали, що в нас так застане. Ну, і факт того, що чоловік чотири тюки заніс соломи, давай матрац переносить, давай подушки, ватні одіяла, давай вже ж мостить, бо дуже великі прильоти, що хата ходаром ходила. Не то що сидиш: і двері відкривалися, і стінка наче щас на тебе упаде...

О. Б.: Тобто ви могли скільки годин підряд там сидіти? Чи цілими днями?

Н.: День трохи було тихіше. З 12-ти і до утра ми там сиділи.

О. Б.: На ніч ви йшли туди?

Н.: Так, йшли туди, тому що такі прильоти ходили. А тоді в мене температура. Знаю, що легла я в одежі, ми не роздівалися. У тому пальті, я як оділа його — сине пальто і шапку синю, так і всю окупацію. Не то, що там роздівається, помиться, другий раз не було ж не води, нічого.

О. Б.: А як же без води?

Н.: Тоді вони нам розршили в колодязі ходити. Дали дозвіл, пов'язать ленточку — і дозвіл...

О. Б.: Що це була за «ленточка»?

Н.: Білу. Білу. Білу. Білу. Ідем і ведро (тримаєш — *О. Б.*), щоб руки були не в карманах, ніде. Ідеш по вулиці, так значить із ведром ідеш. І вони вже ж самі воду брали в колодязях, і нам дозволили, і до 5-ї години тільки. І з 10-ї (ранку — *О. Б.*) якось так розпочиналася ходьба, і до 5-ї (вечора — *О. Б.*). Бо тоді вже, як-то кажуть, комендантська година, щоб ніде не піти.

О. Б.: Як окупанти комунікували з вами? Чи якесь «сарафанне радіо» працювало? Як ви дізнавалися, що можна йти до колодязя?

Н.: Сусід сусіду. Йде і каже, Міша, там, чи Катя, ідемо і ти по воду... Тобто вони до когось одного заходили і казали, що передай, де, де... Там, де колодязь, там вже люди були, можна ж набрати води, вони беруть. І кажуть: «Можна, хай ідуть, беруть» [...]. Ось ідеш по двору, і «дула» також сидить наверху і дивиться такою... Так глянеш на нього і пошов собі тихенько. Думаєш, чи дайдеш до будинку, чи не дайдеш, чи тобі щось вистрілить... Ну, слава Богу, таких не було. Вистрілів не було. Тільки отак поначалу заходили, оце там людей шукали, атошників. Одну сім'ю. Оце сім'я атошників і форму знайшли.

О. Б.: І що вони зробили?

Н.: Ну, хотіли, щоб він становився на коліна і стріляли по ногах. Ну, він не став. Не став.

О. Б.: Він був в АТО, так?

Н.: Так. І він був тут.

О. Б.: Як вони вираховували, що він був в АТО?

Н.: Форму найшли. Документи якісь найшли. Вони ж їх вигнали з будинку, вони пішли в інший сусідний будинок, там жили, а вони жили в тому. І це... І його, як-то кажуть... Но не став на коліна. Вони по ногах постріляли, мама там плакала і просила. Там мама роль зіграла. Ну, сусіди там заступилися, а він після АТО, трошки його було, я не знаю, трошки наче контузія чи чогось, що його вже, можна сказати, більш тоді не брали. Тоже ж АТО, приходить, нервна психіка порушена і все.

О. Б.: Вони мародерствували?

Н.: Брали. Забирали...

О. Б.: *Що вони брали?*

Н.: Що вони брали? І даже шуби, даже еті брали... Вони собі йдуть, знаєте, жіночі валенки брали. А в їх маленькі ножки, а ми самі мерзли, так забирали у людей. А так брали, це ж, електроприбори брали. Брали... Телефонів багато в людей позабирали. І (кажуть — О. Б.): «Ми вам, — каже, — проверимо і принесемо». Але ніхто їх не привозив, і не приносив [...]. Яюсь махра і горілка. Махра і горілка. Як хотіли, пили.

О. Б.: *Пиячили, так?*

Н.: Ну, де в кого ж і находили, а в магазинах же трохи ж понабирали. Ну, нас, наведено, ще спасло, не знаю, наскільки це легенда, чи ні. Будьто би два друга, ілі, хто каже, два брати. Один ЗСУ, один кримський тут був у нас. І він сказав: «Мародерство і все таке — буде разстрел». Так після того, як вони походили по селу, трохи помарадьорили, така стрільба була в лісі! Ми ще стояли, слухали, і будьто би казали, що там двох чи скільких ета... І після цього вони стали менш по селу ходити. І, я ж кажу, займалися тільки переправою. Оце ноч, і ліс рубають, переправи тягають. Через Десну ж хотіли на Київ, це ж їх плани були на Київ. Вони працюють, працюють... Да, тягали бетонні плити. Оце ж тут у фермерів перебрали всі плити, трактор у них віджали. І тягали ж вони туди всі. Тягнули ж, мостять, мостять... Уже вже о 4-й, десь отак, ось, да, утром у них оце старались, вони ж вже ж переправляться. А наші, спасіба ЗСУ, герої наші, їх накривають, і вони тоді, як рудії миші біжать. І ми ж ось там над цим дивимось, налюдаємо. Горять танки їхні. І в останній день як там горіли їхні танки, які їх там висливи були! Матюки такі горнули! І, ну, все одно тягнули танк за собою. А потом уже їх, як почав Київ з тої сторони, теж підтягнувся, бомбили. Так вже вони техніку в нас покидали. Стільки в нас техніки, техніки залишили! Навіть «камази» нові були. Перва наша бригада чернігівська приїхала, одразу п'ять одиниць техніки вивезли, я ще їм прапор давала.

О. Б.: *А прапор окупанти знімали, коли зайшли?*

Н.: Не трогали. Оце, що я вам хочу сказати, у нас, у старостинському округі прапор не тронули.

О. Б.: *І люди самі не знімали, і вони не брали?*

Н.: Ми яюсь про цей прапор забулися. І на що ж його знімають, як ми ж на своїй землі! Ми ж дома! Чого ми повинні знімають?! І тоді вже прапор так і залишився. Так я вже винесла новий прапор, а він, правда, наші хлопці ж кажуть: «Ви лучше дайте не потрөпаний, нам же на дорогу їхати». «Ну, — кажу, — беріть який хочте...» [...].

Як ви кажете — якою вони одежі були? Три були заходи (ротації — О. Б.). І три рази в них якась форма мінялася. Я вихожу, — вже можна було трошки на вулицю виходити, — вихожу, дивлюся, з лісу, з нашої сторони ідуть. Я на чоловіка кажу: «Всьо, наведено ці йдуть — вагнерівці. Бо якась форма, — кажу, — вже четверта». І несуть на цьому, це ж вони як танки збивали, не знаю, як воно ж

називається. Така, як труба. Та труба довга така, на плечі, він йде і несе. І я в цей двор зайшла, кажу: «Все, села не буде. Прийшли, нас вже, напевно...». А тоді: «Міша, Міша», — зову чоловіка. Його немає, де він то був. Зайшла в будинок, кажу: «Всьо!». Дивлюся в вікно, аж сусіди компот виносять, обнімаються, цілуються. Я тоді так вискочила, сльози, вони ж: «Слава героям!» — кричимо. Це стільки було радості, вони обнімаються, ми обнімаємося (*плаче*). Це треба було подивитись, як це було! Я кажу: «Господи, де ви взялися?!». Вони кажуть: «Не переживайте, вже їх немає, ми вас визволили». Руки трясуться. Шок був, дуже великий шок був від радості. І так і біжиш. А вони так спокійно їдуть. Вже машинами тоді проїзжали. «Слава Україні!» — «Героям слава!». Всі тоді давай виходить, бачить, той виникне, не ховається. Аж бачить, що вже обнімаємося, тоді вулиця вже виходить, виходить, виходить... І всі, ну, так зійшлася вся вулиця. Первий раз уже хоч побачилися, як-то кажуть. Ну, аби тільки дождатися перемоги. Одне бажання — тільки перемогу! Все переживемо!

Записано 22 липня 2023 р. про події у с. Шестовиця

Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Респондентка Н., 1961 р. нар.

Шифр експедиції: Е9/Чернігів-2023 (22.07.2023 — 23.07.2023)

Записала та підготувала до друку О. Боряк

Надійшло / Received 11.06.2024

“...JUST TO WAIT FOR VICTORY”: THE STORY
OF THE RESIDENT SHESTOVYTSIA VILLAGE
IN CHERNIHIV REGION ON THE OCCUPATION

The purpose is to present the story of a resident of the Shestovytsia village in the Chernihiv region about the realities of the occupation of the settlement by the Russian troops, and therefore justifying not only the expedience but also the urgent need for conducting in-depth interviews with those who witnessed the large-scale Russian invasion that began on February 24, 2022. **The method** of a narrative (with in-depth elements) semi-structured interview was used to achieve the goal, where, in addition to the general topic, only a certain range of questions was outlined — while the course of the conversation remained free and open, with clearly expressed feelings and emotions of the respondent. **The scientific novelty** consists in the introduction into the scientific circulation of new facts about the life activities of the village inhabitants during hostilities and occupation, their stability and endurance, the behavior of the occupiers, etc. **Conclusions.** The free narration of the respondent, without the active intervention of the interviewer, allows to reveal the most important content-creating motives that construct his narration. Despite their subjectivity, they convey important historical facts. In the future, they can be properly verified by an array of other narratives.

Keywords: *Russia's war against Ukraine, oral history, occupation, survival practices, ethnographic interview, Chernihivshchyna (Chernihiv region), Shestovytsia village.*